

1 Inledning och sammanfattning

Maria Vredin

1.1 Bakgrund

Enligt högskolelagen (1992:1434) har universiteten¹ tre uppgifter: undervisning, forskning och samverkan med det omgivande samhället (2 §). Medan undervisning och forskning kan te sig självklara till innehåll kan samverkan behöva lite ytterligare förklaring.

Samverkan innebär ett ömsesidigt utbyte av kunskap mellan högskolan och det omgivande samhället. Syftet är att den kunskap och kompetens som finns vid högskolan ska komma samhället till nytta. Samverkan kallades tidigare för ”tredje uppgiften” som en följd av dess placering i uppräknningen av högskolans uppgifter. Den senaste forskningspropositionen (prop. 2020/21:60) och Vetenskapsrådet (2019) menar emellertid att benämningen leder tanken fel, eftersom samverkan är en *integrerad* del av högskolans forsknings- och utbildningsuppgifter och inte en mindre viktig uppgift vid sidan av de två andra uppgifterna.² För samhällsvetenskaplig forskning är det inte orimligt att det ställs högre krav på samverkan mellan akademi och samhälle än för till exempel naturvetenskap och teknik. Samverkan kan till och med sägas utgöra den samhällsvetenskapliga forskningens existensberättigande (se Alvesson och Sjöholm 2023).

Expertgruppen för studier i offentlig ekonomis (ESO) uppdrag är att självständigt bidra till att bredda och fördjupa underlaget för framtida samhällsekonomiska och finanspolitiska avgöranden. Under parollen att vara ”en brygga mellan forskning och politik” ligger ESO:s kärnuppdrag i att stötta och underlätta forskningens möjligheter att informera den praktiska politiken. Det gäller all

¹ Universitet och högskolor används omväxlande och synonymt i det här kapitlet.

² I den här antologin används *samverkan* genomgående för det som tidigare kallades den tredje uppgiften.

politik men i synnerhet när offentliga finanser och skattemedel är inblandade. I den här antologin riktar ESO strålkastarljuset på forskningspolitiken.³

Under varje mandatperiod ska den sittande regeringen ta fram en forskningspolitisk proposition. Det innebär att hösten 2024 förväntas regeringen att presentera en ny proposition med inriktningen för 2025–28. Forskningspropositionens syfte är att staka ut regeringens politik på området för de kommande fyra åren, vilket ska ge berörda myndigheter långsiktighet och stabila förutsättningar för planering och måluppfyllelse (prop. 1998/99:94).

För att få ett underlag har regeringen bett de sex statliga forskningsfinansiärerna⁴ att utifrån sina respektive ansvarsområden göra analyser och lämna rekommendationer som kan bidra till forsknings- och innovationspolitiken (U2023/01317).

Föga förvånande pekar rekommendationerna på behovet av en kraftfull och effektiv forsknings- och innovationspolitik bestående av ökade basanslag, friare forskning och mindre uppföljning och kontroll för att möta aktuella och framtida samhällsutmaningar, öka konkurrenskraften och främja hållbar utveckling. Forskningsfinansiärerna betonar att detta kräver betydande investeringar och fokus på strategiska områden och inriktningar. Även önskemål om öppen publicering, öppna data och frågor om informations- och datasäkerhet nämns som viktiga frågor i forskningsrådets rekommendationer.

Utöver forskningsråden bjöds lärosäten, myndigheter och organisationer (U2023/01467) in för att lämna synpunkter på regeringens forsknings- och innovationspolitik. Många hörsammade inbjudan vilket innebär att regeringen, vid publiceringen av denna antologi, har en diger önskelista att ta ställning till.

Men vad tycker egentligen forskarna själva? Vad är viktigt för dem när det gäller högskolans uppdrag? Är incitamenten i akademien tillräckliga för att nyttiggörandet av forskningen i samhället ska prioriteras av forskarna? Eller skapar drivkrafterna för en karriär i akademien, i form av till exempel finansiering, meritering och kultur, i stället en selektion av forskare som saknar intresse för att delta i samhällsdebatten?

³ Enligt preliminära beräkningar från SCB (2023) uppgick de statliga anslagen till forskning och utveckling till 46,8 miljarder kronor 2023, vilket motsvarade 3,74 procent av statsbudgeten.

⁴ Energimyndigheten, Formas, Forte, Rymdstyrelsen, Vetenskapsrådet och Vinnova.

Det övergripande syftet med den här ESO-antologin är att, genom reflektioner och vetenskapliga iakttagelser av personer med god kännedom om forskningens villkor, lyfta både personliga och allmänna perspektiv på den samhällsvetenskapliga forskningen i Sverige. I fokus står särskilt nationalekonomisk och statsvetenskaplig forskning, forskningens villkor i allmänhet och samverkansuppgiften i synnerhet.

1.2 Antologins innehåll

Efter ett inledande kapitel inleds antologin med två kapitel som på en övergripande nivå diskuterar utvecklingen av förutsättningarna för nationalekonomisk undervisning, forskning och samverkan. I både kapitel 2 och 3 vittnar **Astri Muren** och **Lars Hultkrantz** bland annat om internationaliseringens inflytande på den svenska nationalekonomin över tid där särskilt värdet av publiceringar i högt rankade internationella tidskrifter har kommit att bli ett starkt karriärincitament. För att lyckas att få bra publiceringar krävs förstås starka forskarinsatser, men vi vet också att tidskrifter sällan är intresserade av insignifikanta eller alldagliga resultat. Inte heller forskning om specifikt svenska förhållanden och problem torde vara särskilt intressanta för redaktörerna för internationella tidskrifter.

Mats Benner och **Sylvia Schwaag Serger** skriver i kapitel 4 om att den "superspecialisering" som nu förekommer i akademien till följd av rådande karriärincitament krockar med beslutsfattares behov av underlag som ger ett större perspektiv. När forskares fokus ligger på genomslag i forskarvärlden tenderar forskningen att bli snävare, mer inkrementell och mindre banbrytande. En del av lösningen kan enligt författarna vara att universiteten ges ett samlat uppdrag och ett anslag för att bedriva utbildning, forskning och samverkan med hög kvalitet. Idag är de olika uppdragen finansierade på olika sätt och ger olika incitament och karriärmöjligheter: utbildning handlar om genomströmning, forskning om att söka och få anslag i hög konkurrens och samverkan om individuella preferenser och drivkrafter. Uppgifterna behöver tvinnas samman i den akademiska praktiken och akademins breda samhällsuppdrag måste tydliggöras i utvärderingar och belöningar.

I kapitel 5 beskriver **Annelie Roswall Ljunggren** de olika ideal och logiker som dominerar akademi och politik utifrån hennes perspektiv som generaldirektör på Statskontoret och tidigare statssekreterare till civilministern. I forskningen är perspektivet ofta tillbakablickande, fragmenterat och smalt, vilket svarar dåligt mot den samhällskomplexitet som politiker har att hantera. Ledtiderna är ofta långa i forskningen, men korta i politiken. I forskningen kan själva problemet vara av större intresse än lösningen. Även om forskare gärna vill förklara komplexiteten i samhällsproblem tar de inte lika ofta ställning till vad som behöver åtgärdas och uppfyller därför dåligt de akuta eller nära förestående behov politiker har – samtidigt som politiken gärna lånar legitimitet från forskningen när åtgärder ska genomföras. För att öka politiken och akademins möjligheter att öka utbytet av kunskap borde det vara lättare att växla mellan forskning och praktik än det är idag. Roswall Ljunggren ger några tankar om och förslag på hur det kan gå till.

I kapitel 6 menar **Bo Rothstein** att förekomsten av statliga expertmyndigheter, som till exempel ESO, tyder på att universitetens forskning levererar för lite användbara resultat till politiken. Bland annat pekar Rothstein ut bristen på självständiga forskare, dvs. forskare som har tränats i att på egen hand (eller i grupp) hitta forskningsfrågor som är värda att besvara, som ett problem. På institutionerna saknas dessutom ofta en organisationskultur som stödjer och uppmuntrar de anställdas deltagande i det offentliga samtalet. Samverkan premieras inte karriärmässigt, men det går heller inte att säga att samverkan bestraffas: det verkar faktiskt inte finnas någon korrelation alls mellan att vara en internationellt framstående forskare och aktiv i det offentliga samtalet.

En viktig del av samverkan är forskningskommunikation. Men forskningskommunikation och samverkan är mer än bara val av språk. Hur förmedlas komplicerade och komplexa forskningsrön bäst till allmänheten? Hur forskare bäst ska förmedla och sprida sina resultat till allmänheten beror till del på forskningens innehåll, men att förklara facktermer (om de behöver användas) och i någon mån förenkla resonemangen borde vara självklara ingredienser i en tydlig kommunikation oavsett innehåll. I kapitel 7 ger **Anna Lund** exempel på ny och innovativ forskningskommunikation men lyfter också frågor kring självzensur och risker med att kommunicera forskningsresultat i en polariserad omvärld.

Forskningens internationella dimension är naturlig och har alltid varit viktig men även om den ökade internationaliseringen till största del är till nytta finns det anledning att vara uppmärksam på om förutsättningarna för samverkan försämras och om forskningens anknytning till Sverige, svenska problem och svenska språket, blir svagare genom för långt gående internationalisering. I kapitel 8 tar **Eva Forslund** och **Magnus Henrekson** upp frågan om svenskans betydelse i undervisningen och forskningen i nationalekonomi. I akademien och samhällsvetenskapen har svenskan under de senaste decennierna alltmer trängts ut till förmån för engelskan. Vilka för- och nackdelar finns när forskningen bedrivs på ett språk som trots allt inte är majoritetens modersmål? Bidrar forskningsspråket till att ämnen som är viktiga och relevanta för svenska förhållanden prioriteras ned, eller rentav undviks, för att de inte är angelägna för en internationell publik? Författarna konstaterar bland annat att svenska krävs för samverkansuppgiften och att svenska enligt språklagen (SFS 2009:600) är universitetens administrativa myndighetspråk. Att överge svenskan i den nationalekonomiska forskningen i Sverige är enligt författarna fel av olika anledningar.

För att forskningen ska vara till nytta och bidra till en god samhällsutveckling är det förstås grundläggande att forskningsresultaten är pålitliga. I kapitel 9 skriver **Anna Dreber Almenberg** och **Magnus Johannesson** om falska vetenskapliga resultat och publicerade studiers replikerbarhet. Om en analys går att replikera, dvs. upprepa med i princip samma resultat på ny data, stärker det analysens trovärdighet och resultaten kan betraktas som sanna. Dessvärre finner Dreber Almenberg och Johannesson att graden av replikerbarhet är låg, även i de fall där ursprungsdata används, och föreslår därför flera åtgärder som forskningsfinansiärer, forskare och tidskrifter kan vidta för att öka forskningsresultatets tillförlitlighet.

I Sveriges strävan efter att vara en framstående forskningsnation konkurrerar vi givetvis med andra länder om kompetenta forskare. Hur står sig Sverige i jämförelse med andra vad gäller villkoren för en forskarkarriär? I sitt avslutande kapitel 10 jämför **Randi Hjalmarsson** förutsättningarna för en svensk forskarkarriär med motsvarande i USA och England där hon tidigare varit verksam. Trots att villkoren vid amerikanska universitet är tuffa beskriver hon ett system där reglerna är tydliga. Att som i Sverige vara beroende av utfallet av ansökningsprocesser för stipendier och forskningsanslag

upplever Hjalmarsson många gånger mer stressande än en akademisk karriär i USA.

1.3 Avslutande reflektioner

Den här antologin innehåller flera perspektiv på den samhällsvetenskapliga forskningens samhällsnytta. I några kapitel lyfts idéer som är svårförenliga, åtminstone vid en första anblick. Till exempel kan ökad internationalisering göra det svårt att upprätthålla forskning på specifikt svenska förhållanden och institutioner. Trycket på forskare att publicera sig internationellt innebär också att genuint svenska problem kan ratas framför frågeställningar med större internationell giltighet. Samtidigt är det svårt att motivera fortsatt offentlig finansiering av forskning om problem som saknar relevans för nationella förhållanden.

De olika perspektiven gör det utmanande att sammanfatta antologin i en övergripande slutsats. Däremot finns några återkommande teman som vi tycker förtjänar att lyftas avslutningsvis: meritering och specialisering, internationalisering och förutsättningar för samverkan.

Meritering och specialisering

För en forskarkarriär krävs, främst i nationalekonomi men även alltmer i statsvetenskap, publicering av vetenskapliga artiklar i internationella/amerikanska tidskrifter. I nationalekonomi finns ”topp fem”-tidskrifter⁵ där det är extra viktigt och prestigefullt att publiceras. Det innebär att dessa tidskrifter och deras redaktörer har en stor makt och inflytande även på den som vill göra en akademisk karriär vid ett svenskt universitet.⁶ För att en artikel ska bli accepterad krävs förstås att den är skriven på engelska och fokuserar på något som åtminstone inte enbart är ett nationellt problem.

⁵ Dessa är *The American Economic Review*, *Econometrica*, *the Journal of Political Economy*, *the Quarterly Journal of Economics* och *the Review of Economic Studies*.

⁶ I en artikel av Heckman och Moktan (2020) ifrågasätts tyranniet av ”top five” (T5). De skriver till exempel: ”*Pursuit of T5 publications has become the obsession of the next generation of economists. However, the T5 screen is far from reliable. A substantial share of influential publications appear in non-T5 outlets. Reliance on the T5 to screen talent incentivizes careerism over creativity*” (s. 419).

Incitamenten att publicera sig internationellt innebär därför att en del forskare undviker att forska på specifikt svenska förhållanden.⁷ En annan potentiell nackdel med för stort fokus på publiceringar är att tillgången på data kan styra vad som forskas på. Det skulle åtminstone i teorin innebära att forskning om komplexa samhällsrelevanta frågor får stå tillbaka för forskning om mer perifera eller konstruerade problem enbart för att det finns data och datorkraft för avancerade modellanalyser. Ensidigt fokus på publiceringar för meritering gör också att fenomen som ”salamipublicering” uppstår vilket innebär att en forskare, för att få fler publiceringar, portionerar ut forskningen i fler artiklar vilket kan göra att både helhetsperspektiv och ackumulerad kunskap går förlorade. Publiceringstrycket innebär också att incitamenten och pressen på forskare att hitta signifikanta resultat även där det inte finns några ökar, vilket kan bidra till bristande forskningsetik och – i värsta fall – rent av fusk.

Internationalisering

Internationalisering är ett av regeringens ledord för den svenska forsknings- och innovationspolitiken. Att främja ett ökat internationellt samarbete har många fördelar men åtminstone en stor nackdel: minskad användning av det svenska språket. Allt fler akademiskt verksamma samhällsvetare använder numera engelska som verksamhetsspråk i fler och fler sammanhang. I högskolan påverkar språket både studenternas inläring och innehållet i undervisningen och forskningen. Trots att svenskar i allmänhet anser sig vara duktiga på engelska minskar ofta läshastigheten när en text ska läsas på engelska. Undervisning på engelska av en svensktalande lärare tenderar att bli mer standardiserad när personliga uttryck, till exempel i form av humor och anekdoter, minskar eller försvinner helt.

När verksamhetsspråket är engelska är risken också överhängande att undervisning och forskning om inhemska institutioner och förhållanden tonas ner. Detta har konsekvenser inte bara för studenter inom samhällsvetenskaper, utan även för forskningen och samhället i stort. I stället för att söka efter kunskap som kan

⁷ ”For many young economists, if a paper on any topic cannot be published in a T5 outlet, the topic is not worth pursuing.” (Heckman och Moktan 2020, s. 420).

förbättra hur det egna landet fungerar finns även här risken att forskare lockas att skriva artiklar om frågor som anses vara av intresse för redaktörerna och granskarna av de högst rankade tidskrifterna.⁸

Förutsättningar för samverkan

Samverkan mellan akademi och samhälle är viktigt och kan sägas utgöra existensberättigandet för samhällsvetenskaplig forskning. Men samverkan premieras dåligt i den inomvetenskapliga meriteringen. Så vilka forskare ägnar sig åt samverkan? Ett par studier (Alvesson och Sjöholm 2023; Rothstein i denna antologi, kap. 5) pekar på att det inte finns någon uppenbar motsättning mellan framgång i akademien och synlighet i det offentliga samtalet. Om den samhällsvetenskapliga forskningen inte nyttiggörs finns anledning att fundera på hur länge det finns intresse av att finansiera den med skattemedel. När det gäller annan icke-grundforskning, till exempel inom teknik och medicin, är resultaten ofta tillämpningar som gör att satsningar ger återbetalning (till staten eller privat aktör) på ett eller annat sätt i slutändan. Forskningsrådets utlysningar av medel där det ställs krav på allt från forskningens inriktning till sammansättningen av forskargruppen kan vara ett resultat av att den forskning som görs fritt (eller med syfte att publiceras i topp fem-tidskrifter) inte är tillräckligt intressant för finansören, dvs. staten. Som princip är det också rimligt att offentligt finansierad forskning finns tillgänglig för alla som är intresserade genom så kallad open access och inte i tidskrifter med höga prenumerationsavgifter. Men för att nå en bredare allmänhet behöver forskare alltid också ägna sig åt samverkansinsatser i form av debattartiklar, rapporter och föredrag på svenska.

En annan sida av myntet när det gäller samverkan med det omgivande samhället som blivit mer framträdande de senaste decennierna, är de personliga riskerna förknippade med att kommunicera forskningsresultat. När det finns lättillgänglig – och lättviktig – information bara en googling bort är behovet av trovärdiga analyser

⁸ Indikationer på detta skriver Heckman och Moktan (2020, s. 422) också om: "Low turnover in editorial boards creates the possibility of clientele effects surrounding both journals and editors, whereby authors, in an effort to increase their chances of publication, choose to conduct research that caters to the policy and/or methodology preferences of editors."

och fakta från forskarsamhället stort. För att kommunicera komplicerade forskningsresultat till en lekmannapublik behöver forskarna dessutom klara av att förenkla budskapen utan att förvränga dem. Men samtidigt kan ett offentligt ställningstagande utsätta den enskilde forskaren för osaklig och omotiverad kritik, inte sällan i sociala medier från anonyma avsändare. Den här risken, i kombination med de eventuellt i övrigt svaga incitamenten för att delta i samhällsdebatten, kan innebära att kunniga röster tystas eller inte vågar höras.

Oavsett hur statens och forskningsrådets anslag till lärosäten fördelas är det viktigt att inte förbise de incitament den enskilde forskaren möter i sin vardag. Det gäller därför att på alla upptänkliga sätt uppmuntra forskare att föra ut sina resultat så att de kommer till nytta i samhället. För ESO som verkar under devisen att vara ”en brygga mellan forskning och politik” är nyttiggörandet av samhällsvetenskapliga forskningsrön av stor vikt och de incitament som är förhärskande i akademien har vid ett antal tillfällen inneburit att ESO har haft svårt att hitta forskare som vill skriva rapporter. Det lönar sig helt enkelt inte akademiskt att skriva en rapport till ESO när alternativkostnaden är tid ägnad åt en artikel till en topptidskrift. Det är då naturligt att medelåldern på författare till ESO:s rapporter är ganska hög. Det är ofta först när en forskare har fått en etablerad position i akademien som intresset och tiden för att skriva en rapport till ESO finns. Vår övergripande och enkla rekommendation till regeringen är därför att med alla tänkbara medel uppmuntra och belöna samverkan så att incitamenten i akademien styr mot ökat nyttiggörande, särskilt av forskningsresultat som finansierats med offentliga medel.

Referenser

- Alvesson, M. och Sjöholm, F. (2023), ”Ekonomiprofessorers genomslag i vetenskap och forskningskommunikation”, *Ekonomisk debatt*, 51(5), s. 64–74.
- Heckman, J. J. och Moktan, S. (2020), ”Publishing and Promotion in Economics: The Tyranny of the Top Five”, *Journal of Economic Literature*, 58(2), s. 419–470.
- Högskolelag (1992:1434).
- Proposition 1998/99:94. *Vissa forskningsfrågor*.
- Proposition 2020/21:60. *Forskning, frihet, framtid – kunskap och innovation för Sverige*.
- SCB (2023), *Statliga anslag till forskning och utveckling 2023*.
- Språklag (2009/600).
- U2023/01317. *Uppdrag till forskningsfinansiärerna att inkomma med analyser som underlag till regeringens forskningspolitik*.
- U2023/01467. *Inbjudan till lärosäten, myndigheter och organisationer att inkomma med synpunkter till regeringens forskningspolitik*.
- Vetenskapsrådet (2019). *Indikatorer för uppföljning av samverkan och samhällspåverkan inom utbildning och forskning*.